

אמירה זיאן, A Crack, 2021, צילום

משבטים נפרדים לחברה משותפת

רנא פאהום, מירב בן־נון

השבעה באוקטובר חולל משבר חריף ביחסים בין האזרחים היהודים לערבים הפלסטינים, המחייב אותנו לחפש דרכים חדשות לעיצוב חיים משותפים בישראל. עלינו לכונן שיח חדש, המתבסס על נוכחות הזוהת הליברלית האוניברסלית בשני הצדדים, אך ב־זמן מחוק את שייכותם של הפרטים בכל אחת מהקבוצות למרכיבי הזוהת הלאומיים והמסורתיים שלהם

הערבית, ואילו בציבור הערבי קשורה ה"התפכחות" לתחושת אכזבה עמוקה מכך שחרף המאמצים הרבים לאורך השנים ליצירת חברה משותפת, ועל אף הישגים לא מבוטלים בתחום זה, ברגעי משבר מתעוררת חשדנות כלפי הציבור הערבי, של־עתים קרובות מקפלת בתוכה גילויי אפליה וגזענות.

תוצאותיהם של משברים קודמים ביחסים בין שתי הקבוצות – באירועי אוקטובר 2000 ובאירועי מאי 2021 – חוללו שינויים בפרדיגמות קונספטואליות. המשבר שנוצר בעקבות אירועי אוקטובר 2000 הביא למעבר משיח של דו־קיום לת־פיסה של חיים משותפים או חברה משותפת. אין מדובר בחי־דוד סמנטי בלבד, כי אם בשינוי מהותי. השיח על "דו־קיום", שקדם לאירועי 2000, משקף מציאות של שתי חברות החיות זו לצד זו, כאשר מערכות החיים של השתיים אינן בהכרח שלובות האחת בשנייה, אין היכרות מעמיקה בין הכוחות הפועלים בשני הצדדים, והיחסים בין הקבוצות אינם רבודים. זו מציאות חיים שאינה נשענת על יסודות יציבים, ומזמנת התפרצות ברגעי משבר. המאמץ לגיבוש חברה משותפת הנו פרויקט פוליטי הנסמך על ערכים משותפים של שוויון וצדק, ושואף לבנות מרחב משותף המאפשר את הגברת השייכות, ובהמשך – את הגברת הבעלות והאחריות של אינדיווידואלים וקולקטיבים שונים במדינה. דוגמה לשינוי המגולם ברעיון

מ ערכת היחסים בין יהודים לערבים בישראל ידעה עליות ומורדות עוד קודם מעשי הטבח והזוועה שה־תרחשו בשבעה באוקטובר 2023 והמלחמה הנוראה בעזה שפרצה בעקבותיהם, שבעת כתיבת שורות אלה עדיין מתחוללת במלוא עוזה. ועדיין, עוצמתם של האירועים והיק־פם ערערו מהיסוד את תחושת הביטחון של החברה הישרא־לית כולה, יהודית וערבית כאחת, ופגעו אנושות ביחסי האמון שבין האזרח לשלטון. המציאות הנוכחית בישראל משקפת משבר חריף וקיצוני ביחסים בין האזרחים היהודים לערבים הפלסטינים, ומהווה נקודת שבר המחייבת את אלה הפוע־לים למען חיים משותפים בישראל לחפש אחר דרכי פעולה חדשות.

בזמני משבר הנטייה הרווחת בקבוצות הטרוגניות היא להתק־בע בתוך קבוצת הזהות.¹ אירועי אוקטובר הביאו כל אחת מה־קבוצות, הערבית והיהודית, להסתגר בתוך עצמה, וכך הסיגו לאחור את המאמצים לבניית חברה משותפת. כמעט בכל הת־חומים שבהם יהודים וערבים פועלים במשותף, העמיק הקרע הזהותי הקיים ממילא בין שתי הקבוצות, והקשה עוד יותר את קיומה של שגרת חיים משותפת. לא פעם פרימת המרקם המ־שותף קשורה לתהליך המתואר כ"התפכחות". בקרב הציבור היהודי מתבטאת ה"התפכחות" באובדן האמון באוכלוסייה

1. Rupert Brown, *Group Processes: Dynamics within and between groups*, Oxford: Blackwell 1988.

אירועי אוקטובר הביאו כל
אחת מהקבוצות, הערבית
והיהודית, להסתגר בתוך
עצמה, והסיגו לאחור את
המאמצים לבניית חברה
משותפת. כמעט בכל
התחומים שבהם יהודים
וערבים פועלים במשותף,
העמיק הקרע הזהותי
הקיים ממילא בין שתי
הקבוצות, והקשה עוד יותר
את קיומה של שגרת
חיים משותפת

מובהק נוסף לערעור האזרחות המשותפת בתקופה שלאחר שבעה באוקטובר הוא הדרישות החוזרות ונשנות מאנשי החברה הערבית לגנות את מעשי הטבח שביצעה תנועת החמאס.

המשבר הנוכחי בין החברה היהודית לערבית בישראל הנו עמוק, והוא מערער מן היסוד את הבסיס לדיון באזרחות משותפת. חרף המאמצים הרבים והמגוונים שהושקעו בנושא, נראה שהפער בשיח הזהותי בין שתי הקבוצות הנו מהותי. עד שלא יאומצו דרכים להעמיקו תוך ביסוסו על היכרות קונקרטית עם הצד שמנגד, יהיה קשה עד בלתי אפשרי להתקדם לעבר כינונה של חברה משותפת.

בשורות הבאות נציע שיח זהות חדש שיחליף את זה הקיים. השיח המוצע כאן מתבסס בעיקרו על התפיסה שקיימת זהות

החברה המשותפת היא המעבר מ"ערבים מעורבות" ל"ערבים משותפות", למשל, בכינון מרחב ציבורי המשקף את שלל הזהויות שמייצג הפסיפס העירוני: בנוכחות השפה, בסמלים, בביטוי בתרבות העירונית ועוד.

העשור השני של שנות האלפיים הביא עמו שינוי ביחס לאזרחי ישראל הערבים. הממשלה, לצד גופים נוספים, הקצתה משאבים חסרי תקדים בהיקפם כדי לצמצם את הפערים בין ערבים ליהודים ולהעלות את שיעור התעסוקה של ערבים בשוק העבודה, בין היתר, מתוך שאיפה לשפר את דירוג ישראל במדדי פריון העבודה ולצמצם פערים של קבוצות מינוט בקרב מדינות ה-OECD. אולם המהלכים הללו לא מנעו את פרוץ האלימות בין אזרחי ישראל היהודים והערבים בתוך ישראל במאי 2021, במיוחד בערים המעורבות. אלו הסלימו והתפתחו להתקלויות אלימות בין יהודים לערבים במאות מוקדים ברחבי הארץ, בממדים חסרי תקדים בהיקפם ובחומרתם, וגרמו לפגיעה בנפש וברכוש. בעקבות אירועי מאי 2021 התגבשה ההבנה כי הפניית תקציבים לבדה, גם אם בהיקפים ניכרים, אינה יכולה לגשר על הפערים בין שתי החברות. נדרשת התערבות רב-ממדית המחברת בין שיח זהות, תחושת סולידריות ויצירת שוויון הזדמנויות, לצד צמצום פערים כלכליים וחלוקת משאבים.

דרוש שיח זהות חדש

אירועי שבעה באוקטובר עוררו בקרב האוכלוסייה היהודית טראומה המעוגנת בהיסטוריה היהודית, של מאות שנות רדיפה וניסיונות גירוש והשמדה. יתרה מזאת, הנרטיב היהודי, הגורס כי שנות הרדיפה וההשמדה התאפשרו רק משום שלעם היהודי לא היו בית לאומי וצבא מגן, נראה פתאום שגוי; הנה אזרחים ישראלים מותקפים באופן אכזרי בביתם, בגבולותיה של אותה מדינה שמנהיגיה הצהירו שהיא החזקה במדינות המזרח התיכון. החברה הפלסטינית בישראל, מצדה, חשה את הרדיפה מצד הממשל והאוכלוסייה היהודית על רקע זהותה הלאומית – תחושה הקיימת מאז קום המדינה ומתחזקת בעתות משבר. במשך שנים נאבקה האוכלוסייה הפלסטינית בישראל לשמר את הזיקה לעם הפלסטיני, אך ניסיונות אלה נתקלו בהתנגדות ובהתעלמות מצד הממסד והאוכלוסייה היהודית, שעדיין מתעקשת על הכינוי "ערבים ישראלים". אירועי שבעה באוקטובר הביאו לשינוי בעניין זה: האוכלוסייה הערבית הפכה באחת להיקרא בפה של היהודים "פלסטינית", אם כי הדבר נעשה מתוך זיהוי החברה הערבית עם ה"האויב", ולא מתוך הכרה במרכיבי זהות עמוקים. ביטוי

נדרש מהלך כפול: מחד
גיסא, חיזוק שייכות
הפרט למרכיבי הזהות
העיקריים שלו הקשורים
ללאום, לתרבות ולמסורת
שאליהם הוא שייך. מאידך
גיסא, חיזוק התפיסה
שה"אחר" עשוי להפרות
את המטען התרבותי
שלי ולהעשיר את
הסביבה והמרחב

למרחב הציבורי והאזרחי; הגדלת תחושת הבעלות והאחריות של האוכלוסייה על עתידה. בהקשר זה ראוי לציין את הקורשי המובנה בצורך של אינדיווידואלים לוותר על פריבילגיות לטובת קבוצת המיעוט, מתוך מטרה ליצור מרחב שוויוני יותר. ישנו מתח מובנה בין הקושי לוותר על זכויות יתר ובין התפריסה כי אותו ויתור משרת מטרה נעלה יותר ומקרב מציאות של חברה שוויונית ויציבה יותר (שבתורה תאפשר גם את שיפור כלל הפרטים בחברה וצמיחתם).

נמל או מבצר

בחינה מקרוב של המגמות הפועלות כיום בשטח, לצד ניתוח ההזדמנויות שיצר המשבר הנוכחי, מגלים כי קיימת חפיפה בין חלק מן ה"שבטים" הישראליים השונים, וכי הדבר מזמן הזדמנויות לשיתופי פעולה במרחב הציבורי באופן שישיר את זהות האינטרסים של אותם שבטים. שיתוף פעולה בין הקבוצות השונות מצריך תשומת לב ליכולת של פרטים בכל

ליברלית אוניברסלית בשני הצדדים, אולם לצד זו נדרשת הסתמכות על שייכות הפרט למרכיבי הזהות העיקריים שלו בכל אחת מהקבוצות. בהנחה ששני הצדדים הצליחו לבסס ערכים מרכזיים משותפים (למשל: שוויון, חירות, הכרה בכבוד האדם), אנו סבורות כי דווקא ביטחון של כל צד בזהותו יביא להפנמה כי המטען התרבותי והזהותי של ה"אחר" אינו מהווה עליו איום, ואף עשוי להפרות את זהותו שלו. להלן נפרט מספר דרכים קונקרטיות להשגת יעד זה.

הניסיונות למקד את השיח סביב זהות ליברלית אוניברסלית לא צלחו. הניסיון להתמקד באינדיווידואל כבעל ערכים אוניברסליים ולנתק אותו מזהותו הקבוצתית-תרבותית ומהמסורת הפנימית שלו אינו אפשרי. עם זאת, זהות המבוססת על גבולות זהותיים קשיחים, כזו הנשענת על ערכים מסורתיים-תרבותיים של קבוצת השייכות בלבד, וניזונה מתחושת הפחד והאיום מהאחר, אינה מאפשרת צמיחה אישית וקבוצתית ואינה מקדמת חברה משותפת ותפיסות רבת-תרבותיות.

נדרש אפוא מהלך כפול: מחד גיסא, חיזוק שייכות הפרט למרכיבי הזהות העיקריים שלו הקשורים ללאום, לתרבות ולמסורת שלהם הוא שייך. מאידך גיסא, חיזוק התפיסה שה"אחר" עשוי להפרות את המטען התרבותי שלי ולהעשיר את הסביבה והמרחב, כפי שהוכח לגבי גיוון תרבותי במקומות עבריים. עלינו לפעול לביסוס ההכרה כי המפגש עם ה"אחר", בין שאחר דתי ובין שתרבותי או לאומי, אינו בהכרח משחק סכום אפס; רוח של צד אחד אין משמעו הפסד של הצד שמנגד. ההפך הוא הנכון: כאשר יש הבנה שאנו חולקים את המרחב, אחרים לו ומוכנים לשתף פעולה לקראת יצירת עתיד מורכב טוב יותר, שני הצדדים עתידים לצאת נשכרים מתהליך בניית החברה המשותפת ומהתוצרים הנלווים שלו המהווים, בעינינו, אבן יסוד של הדמוקרטיה הליברלית.

התנאי הראשוני והמחייב לשם כך הוא שהמרחב הציבורי-עמית צריך לשקף את מכלול הזהויות החיות במרחב ולהנכיח אותן. אך בכך אין די; המרחב הציבורי צריך להיות מרחב ליברלי – לא רק כזה שהחוקים וכללי המשחק בו ברורים לכל המשתתפים, אלא שלכל הפרטים יש מידע כיצד לשנות את אותם חוקים ויכולת לעשות כן. מרחב ציבורי שבו כלל הפרטים נהנים מגישה שוויונית למוקדי הכוח המשפיעים על הכללים, ובכלל זה משאבים פוליטיים, כלכליים ואחרים.

יש אפוא לחתור לשוויון בתחומים הרבים שבהם הוא לא קיים כיום: הרחבת הנגישות למוקדי הכוח ואפשרות ההשפעה על תהליכי קבלת החלטות; חיזוק תחושת השייכות

אמירה זיאן, ללא כותרת, 2020, צילום

שנוהל בעיקר על ידי הציבור היהודי-ליברלי, כנגד הרפורמה המשפטית או ההפיכה המשטרית. בתקופה זו הוטחו כלפי הציבור הערבי טענות והאשמות בשל היעדרותו מהמאבק לטובת הדמוקרטיה והימנעותו מנקיטת עמדה ברורה, ותפיסת השותפות הוטלה בספק. אולם בו־בזמן שהחברה היהודית-ליברלית נאבקה לבלום את ההתקפות החוזרות ונשנות על מוסדות המדינה, התמודדה החברה הערבית עם שיעורי פשע ואלימות חסרי תקדים. לכאורה, לפנינו שני ציבורים המנהלים מאבקים נפרדים. אולם למעשה, שני המאבקים, המתקיימים באותו מרחב, מושפעים ממצב הדמוקרטיה בארץ, משפיעים עליו, ובעיקר – מושפעים זה מזה. לשון אחר: שני הציבורים נאבקו לקדם מטרות שיש ביניהן קשר ערכי, אך בהיעדר מסגרות חברתיות ופוליטיות משותפות, קשה היה ליצור סינרגיה ביניהם.

קבוצת שייכות לחוש מספיק בטוחים בזהותם כדי לפעול עם פרטים בקבוצת שייכות אחרת, בלי שהדבר יאיים על זהותם.

ניתן להמחיש את ההבדל באמצעות מחשבה על זהות כנמל או כמבצר: בעוד נמל מאפשר כניסה ויציאה של נוסעים וסחורות, המבצר אינו מאפשר יציאה מקוויים שתוחמו מראש ואינו מאפשר גמישות שלהם. זהות של נמל מרחיבה את אופי קי האדם ואת מגוון ההזדמנויות בכל תחומי החיים: תרבות, מסורת, אסתטיקה ועוד. במובן זה, חשיפה לֶאֱחָר וניסיון עמוק להבנתו מפרים ומעשירים את זהותו של הפרט, ואף עשויים לחדד את זהותו ממקום עמוק וביקורתי יותר. שיתוף פעולה בין הקבוצות על בסיס ערכים משותפים אינו כרוך בהחלפת שבט השייכות, אלא בהוספת מרכיב זהות ברמה הערכית.

כדי להמחיש תפיסה זו, ניתן להתבונן במה שהתרחש בתשע עת החודשים שקדמו לאירועי אוקטובר: מאבק ציבורי נרחב,

אמירה זיאן, ללא כותרת, 2016, צילום

באופן שיקדם שוויון בנגישות למשאבים ולכוח. המעגל האחר קשור ביוזמות שנוצרו, בין היתר, כדי לקדם מסגרות משותפות. החמ"ל ברהט, לשם דוגמה, שנוסד מיד לאחר אירועי שבעה באוקטובר ומופעל במשותף על ידי יהודים וערבים, מלמד על אפשרות של עבודה משותפת והשגת מטרות מוסכמות. נוסף כי בזמני קיצון גם אנשים העוסקים בבניית החברה המשותפת נתקלים בקשיים בעצמם, ולכן יש ערך בחיזוק העוסקים במלאכה ובהגדלת הכוחות והמשאבים המושקעים בפעילות זו.

שימוש בשפה

לא ניתן להפריז בחשיבותה של השפה ובמרכזיותה לא רק כאמצעי תקשורת, אלא גם כמרכיב מהותי בהתפתחותה של חברה בכל תחומי החיים. השפה היא אמצעי לשיקוף המציאות, לעיצוב האופן שבו אנו מבינים ומפרשים את העולם

מה עלינו לעשות

חיזוק החברה המשותפת יחייב את החזרת האמון בין שתי הקבוצות. במידה לא מבוטלת, היכולת לדמיין עתיד אחר טמונה בהכרה בעבר המשותף שאנו חולקים ונשענת על העשייה הענפה בתחום לאורך השנים. לצד זאת, יש צורך לקדם את התחומים הבאים:

מתן ביטוי לשותפות

יש חשיבות רבה לחיזוק מעגלי השותפות הקיימים ולהעמקת השיח בין קבוצות המתורגלות בעבודה משותפת. בהקשר זה יש להבחין בין שני סוגי מעגלים: הראשון, זה המתקיים במקומות עבודה (דוגמת בתי חולים או ענף ההייטק). בהקשר של אלו יש להמשיך לפעול להגדלת שיעור התעסוקה במגזר הערבי ולקדם את ההשתלבות במעגלי החיים של ערבים ויהודים

בעוד נמל מאפשר כניסה ויציאה של נוסעים וסחורות, מבצר אינו מאפשר יציאה מקווים שתוחמו מראש ואינו מאפשר גמישות שלהם. זהות של נמל מרחיבה את אופקי האדם ואת מגוון ההזדמנויות בכל תחומי החיים: תרבות, מסורת, אסתטיקה ועוד

המשותפות רציף ומתקיים לאורך כל חודשי השנה, ולא רק בעתות משבר. כמו כן, מערכות יחסים הנבנות בזכות המסגרות החינוכיות והקהילתיות הנן רב-ממדיות, וההיכרות בין האוכלוסיות מתפתחת גם באמצעות בילויים משותפים, טיולי משפחות, ציון חגים וכדומה. מרחב משותף, המאפשר לכל צד לבטא את עצמו, מפתח "חוסן סביבתי" ההופך את היחסים לעמידים יותר בפני תנודתיות הנגרמת בעתות משבר. הוא מאפשר מנגנוני התמודדות נוספים עם אירועי קיצון ונותן בידי הפרט כלים לבצע בחינה מעמיקה יותר של מצבים מורכבים.

עידוד מפגשי צעירים

עד למאורעות שנת 2000 היו נהוגים מפגשים בין יהודים לערבים גם בקרב תלמידי בתי הספר. מפגשים אלו פסקו בשלב מסוים, בין היתר, בשל העובדה שאף אחד מהצדדים לא ראה ערך ממשי בקיומם, כל אחד מסיבותיו. בדיעבד מתחוור כי ערכם של המפגשים הללו היה בעצם קיומם, בהיעדר פלטפורמה ממוסדת אחרת למפגשי היכרות בין הקבוצות, והנגזרת מביטולם היא העמקת העוינות. בהינתן הכיוון העתידי שאליו אנו מאמינות שיש לחתור, יש הכרח לחדש את קיומם של המפגשים המשותפים ומרחבי השיח, אך הפעם באופן שישקף את יחסי הכוחות הלא-שוויוניים בחברה הישראלית ויאתגר אותם, כמו גם יעודד אזרחות שוויונית.

פיתוח זהות מקומית

כדי לעצב מציאות שוויונית, חשוב לקדם זהות מקומית, כזו המבוססת על מקום מגורים, העיר או האזור הגיאוגרפי (למשל: עמק יזרעאל, ואדי ערה). בשונה מסוגי זהויות אחרות שנידונו לעיל במישרין או בעקיפין – זהות לאומית וזהות תרבותית – בכוחה של זהות מקומית לחזק את תחושת השייכות של הפרט לסביבתו, ובכך להעצים את תחושת הבעלות והאחריות על המרחב, בין שהוא מרחב משותף ובין שלא. אזרח יהודי ואזרח ערבי ימצאו שפה משותפת ומחויבות בתור "עכואים" בקלות רבה יותר מאשר סביב השתייכותם הלאומית. במובן זה, הזהות המקומית מטשטשת את הפערים הקיימים ומאפשרת מכנה משותף שוויוני יותר לעומת חלופות אחרות, כגון דת, שפה או מוצא אתני. זהות מקומית ניתן לפתח באמצעות יצירת מרחבים משותפים, המשקפים את מגוון התרבויות והדתות ומאפשרים יצירת קשרים אישיים ועיצוב זהות מקומית שתתווסף למעגלי הזהויות.

בכוחם של מהלכים אלו לעצב עבור ילדינו עולם בטוח וסובלני יותר. מעשינו היום, כמו גם הפעולות שנימנע מלנקוט, ישפיעו על יכולתו של הדור הבא לקיים עתיד משותף. השנים

סביבנו, יוצרים תודעה ומשפיעים עליה. לפיכך השפה עשויה לחזק את היכולת לדמיין עתיד אחר, משותף, ואף לסלק בהווה את החסמים המונעים את מימושו. אימוץ שפה שוויונית מחייב הבנה לגבי מרכיבי הזהות של הקבוצות החולקות את המרחב, והוא יביא לרמה גבוהה יותר של מודעות וחשיבה, שבתורן עשויות לקדם מציאות שוויונית יותר.

ביסוס יחסי קהילה

בבתי הספר הדו-לשוניים, הנשענים על קהילות הורים מעורבות, ואשר מקיימים שיח שוטף לאורך כל ימות השנה, אירועי שבעה באוקטובר לא ערערו את השותפות במסגרות החינוכיות והקהילתיות. העובדה שדווקא סבבי אלימות קודמים, שהיו מצומצמים יותר בהיקפם, כן הציפו שאלות באשר לשליחת הילדים למסגרת המשותפת, מעלה את הצורך לברר את השוני בין המקרים. יש יסוד להניח כי היחסים, שהתבססו באמצעות החינוך המשותף של הילדים וחיוזק קהילת המבורגים לאורך השנים, נשאו פרי, לפחות חלקי. השיח בקהילות

בין יהודים לערבים, תתפתח ותצמח בראש ובראשונה בזכות מחויבות של פרטים וציבורים לדבוק בערכים דמוקרטיים, וב־ראשם שוויון. זהו תנאי הכרחי – גם אם לא מספיק – להת־מודדות עם המשבר הנוכחי.

האחרונות בישראל, וביתר שאת, החודשים שלאחר אירו־עי שבעה באוקטובר, העלו על נס את חשיבותה של החב־רה האזרחית בישראל ואת חיוניותה. במקומות רבים שבהם כשל הממסד השלטוני בתפקידו, הייתה זו החברה האזרחית שמילאה את החלל בהונה ובאונה. חברה משותפת בישראל,

רנא פאהום היא מנהלת המרכז לחברה משותפת במכון שלום הרטמן.
ד"ר מירב בן־נון היא מנהלת תוכנית "מן הבארות" במכון שלום הרטמן.